

Andrzej Laskowski

<http://orcid.org/0000-0003-2021-675X>
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
andrzej.laskowski@uek.krakow.pl
DOI: 10.35765/pk.2024.4401.14

Miasto historyczne wobec problemów, kryzysów i wyzwań*

STRESZCZENIE

Tekst wprowadza w problematykę zbioru artykułów napisanych przez członków interdyscyplinarnego zespołu badawczego Katedry Historii Gospodarczej i Społecznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, jednostki należącej do sieci Katedr UNESCO. Badacze ci, wywodzący się z różnych środowisk (ekonomiści, historycy sztuki, historyk, architekt) i operujący z tego tytułu różnicowanym warsztatem badawczym, z wielu, właściwych swojemu merytorycznemu przygotowaniu perspektyw spojrzeli na zagadnienie miasta historycznego, mierzącego się – w przeszłości lub obecnie – z różnej natury problemami. Szukali przy tym odpowiedzi na pytanie, jaki był poziom rezylencji miast historycznych w badanych okolicznościach i jakie wyciągnięto z nich wnioski na przyszłość.

SŁOWA KLUCZE: miasto, miasto historyczne, historia gospodarcza, historia społeczna, katedra UNESCO

ABSTRACT

Historic City against Problems, Crises and Challenges

The text introduces a collection of articles authored by members of an interdisciplinary research group affiliated with the UNESCO Chair for Heritage and Urban Studies (UNITWIN Network) at the Cracow University of Economics, Department of Economic and Social History. These researchers, hailing from diverse academic backgrounds such as economics, art history, history, and architecture, possess a wealth of scientific expertise. United by their shared commitment to addressing the challenges faced by historic cities, both in the past and present, the group collaborated to explore the resilience of these cities under various circumstances. Through their research, the scholars endeavored to ascertain the extent of resilience exhibited by historic cities and the illations drawn from their experiences for future urban sustainability and resilience.

KEYWORDS: city, historic city, economic history, social history, UNESCO chair

* Publikacja została dofinansowana ze środków subwencji przyznanej Uniwersytetowi Ekonomicznemu w Krakowie – Projekt nr 049/GGH/2022/POT.

Prezentowane w niniejszym numerze „Perspektyw Kultury” teksty, opatrzone wspólnym tytułem wiodącym „Miasto historyczne wobec problemów, kryzysów i wyzwań”, powstały w ramach wewnętrznego projektu badawczego Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie (dalej: UEK), realizowanego w latach 2022–2024 przez zespół badaczy zatrudnionych w Katedrze Historii Gospodarczej i Społecznej (dalej: KHGiS). W pewnym sensie nawiązuje on do wiodącej tematyki numeru 3 tego pisma z 2023 r., ujętej tytułem „Kultura (w) rzeczywistości hybrydalnej”, stąd publikacja wyników przeprowadzonych analiz w tym właśnie miejscu wydaje się wyborem adekwatnym. Jesteśmy wdzięczni redaktorowi pisma, dr. Łukaszowi Burkiewiczowi, za wystosowanie zaproszenia i możliwość zagospodarowania na łamach „Perspektyw Kultury”.

Przywołany hybrydowy sposób pracy czy funkcjonowania różnych instytucji, chociaż znany już od dłuższego czasu, stał się nieodzownym elementem polskiego rynku pracy za sprawą pandemii COVID-19, której początków upatruje się w listopadzie 2019 r. w Chinach, a która objęła Europę (w pierwszej kolejności Włochy) od lutego 2020 r. Pomimo zażegnania pandemii właściwie żaden element dotychczasowego życia Europejczyków nie powrócił w pełni do sytuacji sprzed COVID-19, a podjęte w jej wyniku rozwiązania zaradcze, w tym m.in. hybrydowy system pracy, weszły w zasadzie do kanonu zasad funkcjonowania wielu firm i instytucji, zarówno sektora prywatnego, jak i państwowego, w tym także ośrodków badawczych, szkół wyższych i instytucji kultury. Dla naszego zespołu doświadczenie to stało się impulsem do sprawdzenia, w jaki sposób w miastach historycznych (po)radzono sobie w podobnych sytuacjach kryzysowych w – zarówno bliskiej, jak i tej odległej – przeszłości i czy poszczególne środowiska lub społeczności potrafiły wyciągnąć z nich jakiegokolwiek istotne wnioski do swych działań bieżących, ale także przy programowaniu przyszłych aktywności. Propozycja zgłębienia tych właśnie mechanizmów i zjawisk w kontekście miast wyszła od Joanny Sanetry-Szeligi – ekonomistki, adiunkta w naszej katedrze, badaczki mającej rozległe doświadczenia wynikające z wieloletniej pracy w Międzynarodowym Centrum Kultury, jak i z długofalowej współpracy w charakterze konsultantki w Ośrodku Statystyki Kultury Urzędu Statystycznego w Krakowie. Jej osobiste pasje badawcze, koncentrujące się m.in. wokół zagadnień wielowymiarowego wpływu dużych imprez na miasta historyczne, dały asumpt do podjęcia próby przeanalizowania postaw, polityki i sposobów postępowania miast nie tyle w obliczu ostatniej pandemii, ile wobec różnorodnych sytuacji kryzysowych z przeszłości i w czasach nam współczesnych.

Użyte w tytule zbioru określenie „miasto historyczne” bywa definiowane na różne sposoby. Posługują się nim różne środowiska naukowe,

m.in. architekci i konserwatorzy zabytków (np. Lubocka-Hoffmann, red., 1998; Bogdanowski, red., 2002), ekonomiści i heritologodzy (np. Broński, Purchla i Zuziak, red., 1997; Purchla, red., 1999), a nawet marketingowcy i fachowcy od turystyki¹. Dla historyka samo określenie „miasto historyczne” jest już obciążone pewną względnością. Bo co, jeśli historyk czy historyk sztuki zajmie się badawczo miastem z dzisiejszej perspektywy niewątpliwie historycznym, powstałym np. w XVIII czy XIX w., ale analizować będzie działania prowadzone w nim niedługo po jego założeniu czy spektakularnym wzroście i zmianie statusu na miejski, a zatem w czasie, kiedy historycznym jeszcze *de facto* nie było? Jacek Purchla proponuje w swoim artykule zamieszczonym w niniejszym zbiorze definicję bardzo prostą i klarowną: miasto historyczne to takie, w którym przeszłość determinuje współczesny rozwój. Podobnie, choć bardziej opisowo, odnosi się do tej kwestii kolejny z naszych autorów, Rafał Matyja. Według niego miastem historycznym jest takie miasto nowoczesne, które posiada istotne dla swojej skali dawne zasoby architektoniczne i urbanistyczne, wpływające na jego wartość dla mieszkańców i przyjezdnych, a także dające się wykorzystać w kształtowaniu współczesnych funkcji miasta. W przypadku każdej z tych definicji autorzy wskazują na istotną kwestię wartości przeszłości, która bywa względna, tak z uwagi na punkt odniesienia (od wartości lokalnej po międzynarodową), jak i wpływ czasu oraz zmieniający się stan wiedzy.

Miasta, z uwagi na długi – na ogół – okres ich trwania są w zdecydowanej większości miastami historycznymi, różnią się jednak wiekiem i swoją atrakcyjnością, która również dynamicznie zmienia się w czasie, w zależności od bardzo wielu czynników. W ostatnich dekadach wartości historyczne polskich miast nabrały nowego, atrakcyjnego wymiaru w realiach gospodarki wolnorynkowej, co szło w parze ze stopniowym otwieraniem się Polski na świat. Rosnąca liczba ludności na świecie, większa dostępność środków transportu dla bogacących się społeczeństw, jak i dynamiczny rozwój turystyki sprawiły, że polskie miasta historyczne stały się interesującym celem podróży nie tylko dla rodaków, ale i dla wielu przybyszów z zagranicy. Przyniosło to sporo materialnych korzyści różnym

1 Przekonuje o tym chociażby platforma współpracy miast, w której funkcjonowanie zaangażowany jest Kraków – zob. <https://historicalcity.eu/o-projekcie/> (dostęp: 17.09.2023). Jak piszą uczestnicy realizowanego wspólnie projektu, ich naczelnym celem jest „dyskusja nad problemami, doświadczeniami, rozwiązaniami stosowanymi w miastach historycznych, wyłącznie w aspekcie rozwoju turystyki, przy uwzględnieniu uwarunkowań demograficznych, przestrzennych, historycznych, kulturowych, ekonomicznych, społecznych oraz celem poszukiwania wspólnych narzędzi zrównoważonego rozwoju pod kątem ewolucji ruchu turystycznego”.

grupom interesu, ale i sprowadziło na miasta wiele zagrożeń, czego Kraków jest najlepszym przykładem (Laskowski, 2023).

Badana przez zespół w kontekście miast historycznych rezyliencja również niesie ze sobą różnorakie znaczenia, na co wyczerpująco wskazują w teoretycznych wstępach do swoich opracowań Dominika Hołuj i Joanna Sanetra-Szeliga. Przeprowadzona przez obie badaczki analiza pokazuje, że budowanie odporności jest procesem złożonym, którego powodzenie i trwałość zależy od wielu czynników i podmiotów, w tym także od zaangażowania społecznego.

Gama różnorodnych klęsk i zagrożeń dotyczących miast jest oczywiście niezwykle szeroka i – jak pokazała pandemia COVID-19, która zaskoczyła cały cywilizowany świat – nigdy nie możemy uznać, że jest zbiorem zamkniętym, a zatem nie jesteśmy w stanie w 100% przygotować się na wszelkie okoliczności i sytuacje zagrażające egzystencji miast, w tym zwłaszcza jego mieszkańcom i szeroko pojętej miejskiej infrastrukturze. Doskonale zdaje sobie z tego sprawę UNESCO, które w 2010 r. wydało obszerną publikację dotyczącą zarządzania ryzykiem katastrof zagrażających światowemu dziedzictwu (wydanie polskie: Marconi-Betka i Furmanik, red., 2020). Poradnik ten jest swego rodzaju syntezą doświadczeń tej organizacji, która już w latach 80. i 90. XX w. zajmowała się analizą różnego rodzaju zagrożeń dotyczących miejsca i obiekty światowego dziedzictwa. Wyrazem tego stały się m.in. zalecenia dotyczące obszarów aktywnych sejsmicznie (Skopje, 1985; Mexico City, 1986) oraz liczne, problemowe deklaracje, w tym deklaracja z Quebec (1996), Kobe/Tokio (1997), Radenci (1998) i Kyoto (2005). Kwestiami tymi zajmowała się również Rada Europy, już w 1993 r. przyjmując swoje rekomendacje odnoszące się do działań w obliczu katastrof naturalnych. Wydaje się, że warto o staraniach tych wspomnieć, chociażby z tego względu, że KHGiS UEK począwszy od maja 2008 r. jest oficjalnie katedrą UNESCO i należy do światowej sieci tego typu katedr (Laskowski, 2009), a niektórzy z pracowników katedry – w tym w szczególności Jacek Purchla, ale nie tylko – zaangażowani są od wielu lat w działania na rzecz dziedzictwa podejmowane przez UNESCO, Radę Europy, organizację Europa Nostra i inne podmioty. UNESCO ogromny wachlarz zagrożeń dla dziedzictwa ujmuje w następujących kategoriach: meteorologiczne, hydrologiczne, geologiczne (geomorfologiczne), biologiczne, astrofizyczne, związane ze zmianą klimatu i – najbardziej powszechne, z licznymi podkategoriami – wywołane działalnością człowieka (Marconi-Betka i Furmanik, red., 2020, s. 68–69).

W Polsce szczególnie żywe są wspomnienia związane z katastrofalnymi powodziami, z których ostatnie wielu z nas pamięta z autopsji. Zaledwie w 2023 r., w wyborze, w ujęciu historycznym, w odniesieniu do

miejsowości położonych nad Wisłą, omówił ten aspekt Andrzej Chwalba w swojej popularnonaukowej publikacji dotyczącej królowej polskich rzek (Chwalba, 2023, s. 24–32). Niedawne trzęsienie ziemi w Słowacji, blisko naszej granicy, przypomniało, że Polska nie była w przeszłości obszarem wolnym od wstrząsów sejsmicznych (Pagaczewski, 1972), a bodaj najbardziej brzemienne w skutki dotknęło średniowieczny Kraków w 1443 r. (Sroka, 2001). Nie analizujemy tego jednak, podobnie jak nie omawiamy skutków wojen, które w przeszłości w szczególny sposób rujnowały nasz kraj i jego miasta, chociaż wojna tocząca się za naszą wschodnią granicą brutalnie pokazuje, że zrównanie miasta z powierzchnią ziemi nie stanowi i dzisiaj żadnego problemu dla zdeterminowanego agresora. Jak przeciwdziałać takiemu złu i jak zabezpieczyć zagrożone miasta, w istocie nikt do końca nie wie. Społeczność międzynarodowa stara się nie pozostać bierna, czego wyrazem są chociażby wymienione właśnie dokumenty, ale i niedawne działania UNESCO, w tym wpisanie historycznego centrum Odessy, a ostatnio również Kijowa i Lwowa, na alarmową listę dziedzictwa zagrożonego (*Heritage in danger*).

Prezentowany tu zbiór tekstów nie jest zatem wyliczanką strat i szkód powstałych pod wpływem różnorodnych czynników w następujących po sobie okresach historycznych ani też wykazem utyskiwań na zastany i zmieniający się świat i jego ułomności, jakże często płynących od władz i mieszkańców miast. Jest natomiast próbą, zapewne niedoskonałą, pokazania recept, tych z przeszłości i tych współczesnych, jakie społeczność międzynarodowa, władze krajowe i lokalne, a wreszcie: sami obywatele, starali się wypracować w odpowiedzi na różnorodne sytuacje kryzysowe. To zbiór zaobserwowanych recept na różne przypadłości, ale z całą pewnością nie zbiór zamknięty. Tak jak nie jest zamkniętą księgą historia miast.

* * *

Otwierający niniejszy zbiór tekstów artykuł Jacka Purchli znakomicie ilustruje zmieniającą się perspektywę postrzegania dawnych miast. Uznawane w literaturze ostatnich dekad za „miasta zabytkowe”, tudzież „miasta historyczne”, w ocenie profesora winny być dzisiaj ujmowane znacznie szerzej, z całą gamą ich bogactwa, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. W swoich rozważaniach autor zwraca uwagę na szybkość dokonujących się w miastach zmian, w tym dynamiczny napływ nowych mieszkańców (użytkowników) miast; jako że są oni niezwiązani z miastem, do którego przybywają, szukają elementów i przestrzeni, z którymi mogliby się – z takich czy innych względów – utożsamić. Zjawisko to pokazuje, że ważnym elementem integracji w mieście historycznym są

konkretne miejsca, ale to związani z nimi od pokoleń ludzie winni uświadamiać przybyšom ich szczególną wartość, nieograniczającą się bynajmniej do walorów komercyjnych.

Ten uniwersalny tekst wprowadza czytelników w krąg dalszych rozważań, dla których zasadniczym obszarem jest – w sensie historycznym i geograficznym – terytorium Polski, zmieniające się w czasie wraz ze zmianami przebiegu granic naszego kraju. Odnosząc się marginalnie do początków miast w Polsce i związanych z nimi podstaw prawnych, Piotr Miodunka przedstawia retrospekcję zmagania polskich miast z najbardziej dojmującymi klęskami, mającymi wpływ w szczególności na stan zabudowy i potencjał ludzki miast, tj. – odpowiednio – pożary i epidemie (zwłaszcza: dżumy i cholery). Autor zwrócił uwagę, iż w okresie staropolskim pożarom w miastach – poza kwestiami *stricte* budowlanymi, jak materiał, konstrukcja i układ zabudowy – sprzyjało w szczególności rozdrobnienie własności i istnienie licznych „autonomicznych” enklaw, co często łączyło się z nieskutecznością wielu ogólnomiejskich regulacji przeciwpożarowych; inną częstą przyczyną pożarów bywało śtłaczanie ludności żydowskiej na niewielkim, separowanym terenie, co przy dynamicznym wzroście jej liczebności prowadziło do przeludnienia i obniżania standardów zabudowy, a to w rezultacie sprzyjało m.in. zaprószeniu ognia. Dopiero od XVIII w. zaczęto wprowadzać w polskich miastach plany regulacyjne, jednak przyjmowały się one dość opornie. Wiek XIX przyniósł w tym względzie profesjonalizację oraz ilościowy i jakościowy wzrost służb gaśniczych, a także zaostrzenie regulacji prawnych i ich egzekucji, zarówno na szczeblu krajowym, jak i lokalnym. Bardziej zauważalne efekty przyniosło to jednak dopiero przed I wojną światową. Problemem znacznie poważniejszym dla skupisk ludzkich były jednak epidemie, zwłaszcza dżumy, które trudno było wygasić i które zbierały potężne żniwo w zakresie ludzkich istnień. Receptą doraźną bywały ucieczki z miast, próbą przetrwania na miejscu – izolowanie chorych. Z kolei dominująca w XIX w. cholera, przenoszona głównie przez wodę, nieskumulowana punktowo w obrębie znoszonych wówczas obwarowań i przez to rozchodząca się szeroko w okolicy, przyniosła w rezultacie zwiększenie starań władz miejskich o radykalną poprawę warunków sanitarnych, przede wszystkim poprzez (roz)budowę wodociągów i kanalizacji oraz regularne usuwanie nieczystości. Ciekawym spostrzeżeniem jest konstatacja autora, że dłuższe okresy wolne od klęski danego rodzaju raczej utrudniały zastosowanie sprawdzonego wcześniej panaceum, a to ze względu na stopniowe zacieranie się pamięci o wypracowanych skutecznych schematach postępowania.

Kolejny tekst, autorstwa Andrzeja Laskowskiego, zwraca uwagę na aspekty piękna i szpetoty miast w odniesieniu do ośrodków miejskich

Galicji Zachodniej u schyłku XIX i na początku XX w. Ten ważny, a zanedbany w rodzimych analizach – jak wskazuje autor – aspekt badań nad polskimi miastami ma w znacznej mierze (choć nie tylko) swe źródło w teorii Camilla Sittego, jednego z najbardziej wpływowych europejskich urbanistów omawianego w artykule okresu. Swoistą zapowiedzią poważnego potraktowania tej tendencji w polskiej historiografii jest opracowanie Ewy Łuski (1910), pionierskie nie tylko w odniesieniu do piękna miast, ale znacznie szerzej: w stosunku do otaczającego nas krajobrazu. Nie było dziełem przypadku, że wydawcą tej pracy było Towarzystwo Upiększania Miasta Krakowa i Okolicy, reprezentujące szeroki ruch społeczny działający na rzecz podniesienia estetyki miast, o którego aktywności w zachodniej części Galicji wspomina również przywołany autor. W artykule zwrócono też uwagę na fakt, iż wpływ środowiska lekarskiego na wygląd i zagospodarowanie miast był w Galicji Zachodniej znacznie słabszy niż w środowisku warszawskim, gdzie istotną rolę odegrał również tzw. ruch higieniczny, o którym pisał niedawno Aleksander Łupienko (2017). Warto dodać przy okazji, że tekst Andrzeja Laskowskiego koresponduje i jest komplementarny względem opracowania Emilii Kiecko (2017).

Mówiąc o estetyce miast, trzeba przypomnieć, że w Polsce bardzo dobitnie aspekt piękna w odniesieniu do miasta zasygnalizowała Ewa Chojcka (1994), która nieprzypadkowo drugiemu wydaniu swojej znakomitej książki o architekturze i urbanistyce Bielska-Białej nadała tytuł *Miasto jako dzieło sztuki*. Na aspekt piękna w kontekście miast zwracali też sporadycznie uwagę inni polscy badacze miast, zarówno teoretycy, by wspomnieć chociażby historyków sztuki: Jacka Purchlę (2006, 2016) czy niedawno – w kontekście Wielkiego Krakowa – Emilię Kiecko (2019), jak i praktycy, patrzący na miasto od bliskiej im strony kreowania przestrzeni, tj. architekci i urbaniści (Kosiński, 2011; Zachariasz i Zieliński, red., 2021; Jasiński i Skaza, red., 2021).

Rafał Matyja analizuje sytuację polskich miast historycznych w okresie po II wojnie światowej, doprowadzając swój dyskurs do czasów nam współczesnych, przy zachowaniu oczywistej cezury czasowej w momencie zmiany ustroju politycznego kraju. Zwraca przy tym uwagę na zmienność czynników determinujących działania podejmowane w tych okresach. W pierwszym okresie, zaraz po II wojnie światowej, wyzwaniem był nie tylko ogrom zniszczeń w zakresie zabudowy miast (w tym zabudowy o charakterze zabytkowym), ale i drastycznie zmieniona (głównie w wyniku Holokaustu i przesiedleń) struktura społeczna, narodowościowa, religijna i – w końcu – własnościowa miast. W rezultacie główny nacisk położony został na odbudowę miast, przy czym ze względów ideologicznych nie wszystkie z nich traktowano równo, co znalazło już zresztą wyraźny ślad w literaturze i w dyskusjach środowisk konserwatorskich

(np. Lubocka-Hoffmann, red., 1998; Majewski, 2009). Autor podnosi, iż w tym okresie ważnym katalizatorem zmian, w tym ingerencji w tkankę miast historycznych, była industrializacja, która niejednokrotnie zmieniła dotychczasową hierarchię ośrodków miejskich, zarówno na rdzonym terenie Polski, jak i na terytorium przynależnym wcześniej do Niemiec. Po 1989 r. istotną zmianą stało się upodmiotowienie samorządów i powierzenie im wielu zadań, w tym m.in. w zakresie planowania przestrzennego. W niektórych miejscach kontynuowano lub dopiero podejmowano odbudowę dawnych dzielnic staromiejskich (jak wcześniej czyniąc to na różne sposoby, lecz z odmiennych pobudek), w innych zajmowano się ich odnową lub wybierano do tego obszary zabudowy historycznej poza staromiejskim jądrem, kreując przestrzenie konkurencyjne w stosunku do dzielnic staromiejskich. Podstawą ku temu były procesy rewitalizacji, które uwzględniały nie tylko aspekty czysto budowlane i użytkowe, ale też społeczne i ekonomiczne. Nierzadko przewaga tych ostatnich prowadziła do nadmiernej komercjalizacji, co odbywało się na ogół nie tylko kosztem zabytkowej substancji, ale także kosztem dotychczasowych mieszkańców.

Pozostający w pewnej korelacji z poprzednim opracowaniem tekst Michała Wiśniewskiego koncentruje się na Krakowie ostatnich dekad, a w szczególności na jego lokacyjnym rdzeniu w obrębie Plant. Autor w przekonujący sposób, krok po kroku, nakreślił proces wyludniania się historycznego centrum Krakowa i jego drogę od najbardziej zaniedbanej dzielnicy miasta u schyłku komunizmu do zadbanego, ale dramatycznie ogolonego ze stałych mieszkańców, bo pozbawionego podstawowych funkcji użytkowych zabytkowego zespołu, przeżywającego niespotykany nigdy wcześniej najazd ogromnych rzesz turystów z całego świata. Można powiedzieć, że tym samym spełnił się czarny scenariusz przed ćwierćwieczem szkicowany jako ewentualność przez Jacka Purchlę (1999, s. 8), który stwierdzał i przestrzegał:

Turystyka jest dziś postrzegana przez władze samorządowe miast i regionów historycznych w Polsce jako jeden z istotnych czynników rozwoju ekonomicznego. Często nie zauważa się ryzyka i negatywnych skutków turystyki dla dziedzictwa. Turystyka jest w tym układzie elementem dynamicznym. Szybkość i selektywność konsumpcji turystycznej stanowi zasadnicze zagrożenie dla dziedzictwa. Jeśli dziedzictwo traktować jako zasób wartości, to „konsumpcja turystyczna” dziedzictwa może oznaczać istotne umniejszanie tego zasobu. Autentyczność, stanowiąca o wartości dziedzictwa, jest dzisiaj także poddawana konfrontacji z globalizacją i makdonaldyzacją przestrzeni kulturowej. Procesy uniformizacji nie tylko zagrażają dziedzictwu, ale i wzmacniają jego wartość i znaczenie, również w wymiarze rynkowym. Lokalność staje się wobec globalizacji wartością samą w sobie.

Można powiedzieć, że na oczach autora tych słów przestroga stała się faktem, stąd Michał Wiśniewski wskazuje w finale swojego tekstu na fakt dostrzeżenia tego problemu w mieście i pierwsze, wciąż jeszcze nieskuteczne próby wdrażania w Krakowie działań naprawczych.

Joanna Sanetra-Szeliga podjęła się analizy zjawiska rezyliencji miast historycznych na bazie działań w obszarze sektora kultury. Operując przykładami zaczerpniętymi z różnych zakątków Europy (w tym Polski) i świata, autorka udowadnia, że kultura – wbrew częstym, potocznym opiniom – nie musi (i nie powinna) być wcale w sytuacji kryzysowej pierwszym obszarem do szukania oszczędności. Wręcz przeciwnie: może stać się kołem zamachowym rozwoju miasta lub – tak jak w przywołanych przykładach – jego sanacji. Aby tak się stało, konieczne jest, wedle badań, na które powołuje się autorka, skoordynowanie i zająknięcie się prowadzonych działań w czterech wymiarach: gospodarczym, społecznym, środowiskowym i instytucjonalnym, choć temu ostatniemu wymiarowi Joanna Sanetra-Szeliga nie przypisuje w przypadku kultury istotnego znaczenia, wykluczając go ze swych analiz. Wychodząc od wielowymiarowej definicji rezyliencji, autorka prezentuje cztery finalne stany, w jakich znaleźć się może miasto po wdrożeniu środków zaradczych.

Rezyliencja jest również obszarem zainteresowań Dominiki Hołuj, przy czym autorkę interesuje wpływ organizacji pozarządowych na wzmacnianie odporności miast, a konkretnie: odporności zlokalizowanych w miastach miejsc i obszarów określonych przez nią mianem „przestrzeni dziedzictwa”. Szeroko zakrojona analiza danych w odniesieniu do miast na terenie Polski będących obszarem działania tych organizacji w wybranym, trzyletnim cyklu (w latach 2019–2021) doprowadziła autorkę do konkluzji, że podmioty te są niezwykle aktywne, a ich działalność względem owych przestrzeni miewa różnicowany charakter: strażniczy, prewencyjny, reaktywny i wspierający. Ich różnorodność i zakres zdaje się zdaniem autorki wskazywać, że organizacje pozarządowe w Polsce w badanym okresie starały się swymi działaniami wypełniać luki, jakie w rodzimym systemie ochrony zabytków pozostawiły – z różnych względów i z różnym rozłożeniem akcentów – organy ustawowo powołane do prowadzenia działań na rzecz dziedzictwa kulturowego (w miastach i nie tylko).

* * *

Podjęta przez autorów problematyka istotnie oscyluje wokół miast historycznych i problemów, z jakimi borykały się one w przeszłości bądź borykają w obecnej dobie. Sporo uwagi poświęcono w prezentowanych tekstach miastom polskim, przy czym miejsce szczególne zajmuje wśród

nich oczywiście Kraków. Takie ukierunkowanie i wybór zróżnicowanych warsztatowo opracowań i tematów podyktowane jest nie tylko zróżnicowaną specjalizacją autorów (są wśród nich głównie ekonomiści i historycy sztuki, a także historycy i architekt), ale również – ugruntowaną przez dłu-goletnią tradycję – ścieżką badawczą realizowaną przez KHGiS UEK.

Katedra ta jesienią 2023 r. obchodziła jubileusz 65-lecia istnienia, powstała bowiem 1 października 1958 r. jako Katedra Historii Gospodarczej ówczesnej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Krakowie (Laskowski, 2009). Na jej czele stanął prof. Stefan Hoszowski, jeden z najważniejszych uczniów prof. Franciszka Bujaka, twórcy tzw. lwowskiej szkoły historii gospodarczej. Trzon najstarszego zespołu stanowili znakomici historycy, z czasem profesorowie: Janina Bieniarzówna i Jan Marian Małecki. Spośród wielu ich zasług i znakomych publikacji, poświęconych w głównej mierze Krakowowi, na czoło wysuwa się monumentalne, wielotomowe dzieło: *Dzieje Krakowa*, którego byli redaktorami i współautorami (Purchla, red., 2016a; Gąsiorowski, 2017), a do którego tworzenia włączyli z czasem kolejnych pracowników jednostki, również późniejszych profesorów: Jacka Purchlę i Jana Szpaka. Pierwszy z wymienionych, profesor zwyczajny, od samego początku swojej bogatej działalności naukowej szczególną wagę przywiązuje do badań nad Krakowem, co już przed kilkoma laty skłoniło miejscowe środowisko naukowe do określenia go mianem „najwybitniejszego żyjącego krakowianisty” (Broński, Kusek i Sanetra-Szeliga, 2006, s. 19). W ten sposób badania nad Krakowem stały się jednym z najważniejszych obszarów działalności naukowej katedry, która w 2007 r. otrzymała aktualną nazwę. Wówczas też zaczęła się wyraźnie rysować tendencja do koncentrowania uwagi przez istotną część zespołu katedry także na zagadnieniu dziedzictwa kulturowego, jego ochronie i zarządzaniu nim, co znalazło wyraz w funkcjonowaniu w katedrze od 2008 r. dwóch zakładów: historii gospodarczej oraz dziedzictwa kulturowego i studiów miejskich. W ostatnim okresie ów nurt badań nad miastem obecny w działalności KHGiS zaowocował ponadto poszerzeniem oferty edukacyjnej na UEK o nowy kierunek: studia miejskie, którym opiekuje się katedra.

Puentując prezentowany tu zbiór tekstów, warto odnotować, iż nie pierwszy to raz, kiedy interdyscyplinarny zespół urbanologów stworzony i kierowany przez prof. Jacka Purchlę przedstawia zbiorowo wyniki swoich badań. Upřednie próby skoncentrowane były na Krakowie. W latach 2016–2018 nakładem Księgarni Akademickiej ukazały się trzy tomy zbiorów studiów nad tym miastem pod wspólnym tytułem *Kraków – Metropolia*, ukazujące aspekty historyczne i współczesne dylematy rozwoju Krakowa. Tom pierwszy (Purchla, 2016a) wydany został w 25. rocznicę narodzin samorządu terytorialnego w III Rzeczypospolitej, którą obchodziliśmy 27 maja 2015 r., a okazją do pierwszego zaprezentowania

wyników opublikowanych później badań i do dyskusji nad metropolitalnością i samorządem Krakowa było wewnątrz seminarium katedry, zorganizowane w Lanckoronie z udziałem Jerzego Stępnia, jednego z ojców ówczesnej reformy samorządowej. Tematyka tomu drugiego, zatytułowanego *Dylematy rozwoju* (Purchla, 2017), koncentrowała się na kwestiach rozwoju gospodarczego i terytorialnego Krakowa oraz formowania się jego społeczeństwa obywatelskiego. Tom trzeci z kolei, pt. *Dziedzictwo* (Purchla, 2018), ukazał różnorodne konotacje tytułowego hasła, które stało się wspólnym mianownikiem do zaprezentowania tak odmiennych kwestii, jak: zaopatrzenie aglomeracji krakowskiej w żywność w okresie staropolskim, spuścizna pozostała w mieście po III Rzeszy, dziedzictwo kulturowe Krakowa widziane oczami autorów współczesnych kryminałów czy rola partycypacji społecznej w działaniach władz miasta w obszarze dziedzictwa kulturowego.

Podsumowując tę serię, warto odnotować, iż w jej powstaniu brali również udział byli już pracownicy KHGiS UEK: emerytowany profesor UEK Krzysztof Broński (t. I–III) i związana obecnie z Uniwersytetem Jagiellońskim profesor tej uczelni Monika Murzyn-Kupisz (t. I–III). Zróżnicowany charakter tych tomów i różnorodność zawartych w nich opracowań wynikała zarówno z różnorodności spectrum zainteresowań i warsztatowego przygotowania autorów, jak i swobody w doborze podejmowanych tematów oraz chęci pokazania, jak wiele wątków może się kryć pod pojęciem badań nad miastem.

Odmienne charakter ma natomiast najnowsza praca zbiorowa pracowników KHGiS UEK, która niedawno miała swoją premierę. Jest to anglojęzyczne studium Krakowa dotyczące najnowszego okresu rozwoju miasta, rozpoczynającego się zmianami ustrojowymi w Polsce dokonanymi w 1989 r., wydane przez londyńskie wydawnictwo Routledge (Purchla, red., 2023b). Bazując na doświadczeniach i warsztacie badawczym pracowników Katedry, udało się stworzyć spójny obraz najważniejszych aspektów rozwoju Krakowa ostatnich dekad, w tym: samorządu miejskiego, aktywności obywatelskiej, życia gospodarczego, rozwoju przestrzennego i architektury, dziedzictwa kulturowego, życia kulturalnego i kreowania ważnych imprez o szerokim zasięgu oraz powiązań miasta z otaczającym go regionem i związanych z nim jego funkcji metropolitalnych. Praca składa się z 11 autorskich rozdziałów poprzedzonych wprowadzeniem redaktora, przy czym większość autorów (Dominika Hołuj, Jacek Purchla, Michał Wiśniewski oraz nowy członek zespołu: Joanna Sanetra-Szeliga) wniosła do książki znaczącą kontrybucję w postaci dwóch autorskich tekstów. Mamy nadzieję, że poprzez swoją kompletność książka ta stanie się dobrym ambasadorem Krakowa i polskiej nauki na światowym rynku wydawniczym.

Warto przy tym odnotować, iż w przygotowaniu do druku wszystkich wymienionych publikacji, jak również w zapewnianiu sprawnej organizacji zaplecza badawczego zespołu istotną rolę odgrywa Lucyna Kępa, doktor nauk technicznych, architekt z wykształcenia, prowadząca od wielu lat sekretariat KGHIS UEK, a zarazem mogąca się pochwalić własnym dorobkiem publicystycznym w obszarze krytyki artystycznej z zakresu architektury współczesnej.

Swoistym zwieńczeniem (choć może lepiej ująć to jako zamknięcie pewnego etapu) zainteresowań zespołu badawczego z UEK wieloaspektowym fenomenem Krakowa jest jego gremialny udział w przygotowaniu monumentalnego, dwutomowego, drugiego wydania *Encyklopedii Krakowa*, której premiera odbyła się jesienią 2023 r. Dzieło to, opracowane pod redakcją Jacka Purchli (2023a), zawiera ponad 6000 haseł, powstało przy udziale (licząc z I wydaniem) ponad 1000 autorów i jako takie jeszcze silniej włącza zespół KHGiS UEK w naukowy krwiobieg badań nad Krakowem. Dzieło to postrzegać można jako swoistą kłamrę spinającą dekady badań nad Krakowem, zainicjowanych w tej jednostce w pracach wspomnianych już Janiny Bieniarzówny i Jana M. Małeckiego, kontynuowanych przez Jacka Purchlę, a następnie prowadzonych przez tegoż wraz z zespołem.

Miasto to tyleż fascynujący, co wymagający obszar badawczy, stanowiący w zasadzie niewyczerpywalne źródło inspiracji, tematów badawczych i intelektualnych wyzwania. W obliczu odmrażanych lub też zupełnie nowych konfliktów zbrojnych, toczących się nawet blisko naszych granic, widzimy aż za wyraźnie, jak – wbrew pozorom – niezwykle kruchą materią badawczą pozostaje miasto, z którego tak łatwo jest wypędzić jego mieszkańców, zabudowę zamienić w morze ruin, a zasób archiwalny obrócić w popiół. Warto więc na koniec pokreślić rolę pamięci, pozwalającej zachować miasto nawet wówczas, gdy w sensie materialnym przestało ono istnieć. Tak widzieć można misję badacza miasta – swoistego strażnika pamięci. Wszak, jak to znakomicie napisał Zbigniew Herbert (1992, s. 102) w swoim *Raporcie z oblężonego Miasta*: „i jeśli Miasto padnie a ocaleje jeden / on będzie niósł Miasto w sobie po drogach wygnania / on będzie Miasto”.

BIBLIOGRAFIA

- Bogdanowski, J. (red.) (2002). *Miasto historyczne w dialogu ze współczesnością*. Gdańsk: Nadbałtyckie Centrum Kultury; Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej.
- Broński, K., Kusek, R. i Sanetra-Szeliga, J. (2016). Miasto – pamięć, wybór – tożsamość. W: K. Broński, R. Kusek i J. Sanetra-Szeliga (red.), *Pamięć, wybór, tożsamość. Szkice o mieście*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Broński, K., Purchla, J. i Zuziak, Z.K. (red.) (1997). *Miasto historyczne. Potencjał dziedzictwa*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Chojcka, E. (1994). *Miasto jako dzieło sztuki. Architektura i urbanistyka Bielska-Białej do 1939 roku*. Bielsko-Biała: Urząd Miasta Bielsko-Biała.
- Chwalba, A. (2023). *Wisła. Biografia rzeki*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Gąsiorowski, S. (2017). Professor Jan Marian Małecki (1926–2017): In Memoriam. *Scripta Judaica Cracoviensia*, 15, 169–173.
- Herbert, Z. (1992). *Raport z obłożonego Miasta i inne wiersze*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Jasiński, A. i Skaza, M. (red.) (2021). *Architektura – Miasto – Piękno*, 2. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Kardasz C., Możdżeń J. i Spychaj M. (red.) (2012), *Miasto jako fenomen społeczny i kulturowy. Zbiór studiów*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kiecko, E. (2017). O kilku problemach u początków nowoczesnej „budowy miast” na ziemiach polskich. W: M. Getka-Kenig i A. Łupienko (red.), *Architektura w mieście, architektura dla miasta*, 1: *Společne i kulturowe aspekty funkcjonowania architektury na ziemiach polskich lat 1815–1914*. Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 29–55.
- Kiecko, E. (2019). Piękno miasta i przestrzeń reprezentacyjna w projektach konkursowych na Wielki Kraków. W: A. Łupienko i A. Zabłocka-Kos (red.), *Architektura w mieście, architektura dla miasta*, 2: *Przestrzeń publiczna w miastach ziem polskich w „długim” dziewiętnastym wieku*. Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 189–218.
- Kosiński, W. (2011). *Miasto i piękno miasta*. Kraków: Politechnika Krakowska.
- Laskowski, A. (2009). Jubileusz 50-lecia Katedry Historii Gospodarczej i Społecznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, nr 3–4, 474–475.
- Laskowski, A. (2023). Kraków culture heritage. On the way to globalising the national potential. W: J. Purchla (red.), *Urban change in Central Europe: the case of Kraków*. London: Routledge.
- Lubocka-Hoffmann, M. (red.). (1998). *Odbudowa miast historycznych. Dokonania przeszłości – Potrzeby i możliwości współczesne – Wyzwania przyszłości*.

- Elbląg: O/W Państwowa Służba Ochrony Zabytków w Elblągu / Wydawnictwo Maria Wolska, Sztutowo.
- Łupienko, A. (2017). Wkład ruchu higienicznego w polską myśl urbanistyczną (1850–1914). W: M. Getka-Kenig i A. Łupienko (red.), *Architektura w mieście, architektura dla miasta, 1: Społeczne i kulturowe aspekty funkcjonowania architektury na ziemiach polskich lat 1815–1914*. Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 57–70.
- Łuskińska, E. (1910). *W obronie piękności kraju*. Kraków: Towarzystwo Upiększania Miasta Krakowa i Okolicy.
- Majewski, P. (2009). *Ideologia i konserwacja. Architektura zabytkowa w Polsce w czasach socrealizmu*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Marconi-Betka, A. i Furmanik, B. (red.) (2020). *Zarządzanie ryzykiem katastrof w światowym dziedzictwie*. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Pagaczewski, J. (1972). *Katalog trzęsień ziemi w Polsce w latach 1000–1970*. Materiały i prace Instytutu Geofizyki Polskiej Akademii Nauk. Warszawa.
- Purchla, J. (red.) (1999). *Dziedzictwo a turystyką*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Purchla, J. (2006). Miasto sztuki, sztuka w mieście. W: Ł. Galusek i T. Leśniak (red.), *Mitoraj. Kraków, Paryż, Rzym = Kraków, Paris, Rome*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 6–10.
- Purchla, J. (red.). (2016a). *Bibliografia prac Profesora Jana M. Małeckiego wydana na 90. Urodziny*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Purchla, J. (red.). (2016b). *Kraków – Metropolia*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Purchla, J. (2016c). Miasto jako dzieło sztuki? *Herito*, nr 1–2(22–23), 14–29.
- Purchla, J. (red.). (2017). *Kraków – Metropolia*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Purchla, J. (red.). (2018). *Kraków – Metropolia*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Purchla, J. (red.). (2023a). *Encyklopedia Krakowa*. Kraków: Biblioteka Kraków; Muzeum Krakowa.
- Purchla, J. (red.). (2023b). *Urban change in Central Europe: the case of Kraków*. London: Routledge.
- Sroka, S.A. (2001). Kłęski elementarne w Krakowie w XV w. *Rocznik Krakowski*, 67, 13–18.
- Zachariasz, A. i Zieliński, M. (red.) (2021). *Architektura – Miasto – Piękno*, 1. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.

Strony internetowe:

<https://historicalcity.eu/o-projekcie/> (dostęp: 17.09.2023)

Andrzej Laskowski – dr hab. prof. UEK, historyk sztuki specjalizujący się w sztuce XIX–XX w. i ochronie dziedzictwa kulturowego. Studiował i kolejne awanse naukowe zdobywał na Uniwersytecie Jagiellońskim pod opieką profesorów Jerzego Gądomskiego i Jacka Purchli; ukończył również Podyplomowe Studium Konserwacji Zabytków Architektury i Urbanistyki Politechniki Krakowskiej. Od 25 lat pracownik Narodowego Instytutu Dziedzictwa, gdzie jako główny specjalista przygotowuje m.in. analizy i opracowania eksperckie na potrzeby Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wojewódzkich konserwatorów zabytków i władz samorządowych. Równocześnie (od 2008 r.) związany z Katedrą Historii Gospodarczej i Społecznej (katedrą UNESCO) Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. W badaniach koncentruje się na zagadnieniach urbanistyki, architektury i sztuki sakralnej XIX–XX w., ochronie zabytków oraz sztuce witrażowej, ze szczególnym uwzględnieniem południowo-wschodniej Polski i Krakowa. Autor kilku monografii i blisko stu artykułów naukowych, jak również licznych tekstów popularyzatorskich.

